5. Kuryljak, I. (2015). The importance of the role of the choir in the early Ukrainian opera, on the example of «Katerina» Arkas. Naukovi zbirkky LNMA im. M.V. Lysenka. Studiji muzykoznavchi, 36, 77–83 [in Ukrainian].
6. Revenko, V. (2001). Opera «Katerina» by M. Arkas and its place in the musical culture of the end of the 19th century. Muzychne mystectvo i kuljtura. Naukovyj visnyk ODK im. A.V. Nezhdanovoji, 2, 134–141 [in Ukrainian].
7. Shevchenko, T. (2004). Kobzar. The third complete edition edited by V.M. Domanytsky. Facsimile. Institute of Literature named Taras Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine. Rivne: Volynsjki obereghy [in Ukrainian].
8. Shkvarecj, V.P. (2002). M. Arkas: life, work, activity. Mykolajiv – Odesa [in Ukrainian].

UDC 783.2 (477)

DOI 10.33287/222016

Тулянець Андрій Анатолійович,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри «Вокально-хорове мистецтво»
Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки
тел. (093) 723 - 45 - 15
e-mail: ksb2008dnepr@rambler.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4567-432X>

Гуськова Катерина Михайлівна,
магістрант кафедри «Вокально-хорове мистецтво»
Дніпропетровської академії музики ім. М. Глінки
тел. (097) 728 - 51 - 11
e-mail: ekaterina.guskova.06@gmail.com

ХЕРУВИМСЬКІ ПІСНІ М. БЕРЕЗОВСЬКОГО, Д. БОРТНЯНСЬКОГО, А. ВЕДЕЛЯ: ВІД НОВАЦІЙ ДО ТРАДИЦІЇ

У статті вивчаються Херувимські пісні українських композиторів епохи музичного класицизму – Максима Березовського, Дмитра Бортнянського і Артемія Веделя. Ці композитори писали переважно духовну музику, тому не оминули своєю увагою Херувимську – одну зі співів музичної частини православної Літургії. **Метою статті** є розкриття новаторського погляду на музичне

втілення текстів Херувимської пісні українськими композиторами епохи класицизму, що, порівняно із Херувимськими піснями попереднього часу, виявляється на рівні музичного стилю і музичної форми, та відмінність від творів концертного жанру, на що вплинув обіходний статус Херувимських. **Методи** дослідження фокусуються на музично-теоретичному та стильовому аналізі, а також на компаративному підході. Метод музично-теоретичного аналізу посприяв вивченню музичних текстів Херувимської пісні, аналітичний метод став основою для виявлення стильової приналежності творів, компаративний – для порівняння зі співами попередніх та наступних епох. **Наукова новизна** полягає у виокремленні Херувимських пісень із творчої спадщини українських композиторів епохи класицизму та їхньому аналізі як самостійної лінії творчості, в якій було втілено індивідуальний підхід до музичного прочитання канонічного тексту. **Висновки.** У процесі аналізу було зроблено висновки про те, що Херувимські пісні М. Березовського, Д. Бортнянського та А. Веделя є яскравими зразками нової стилістики, в них можна виявити риси музичного класицизму. Херувимські пісні належать до обіходних піснеспівів і, на відміну від хорових концертів, мають більш уніфіковану манеру музичного викладу, однак у деяких піснях відображено риси індивідуального мислення їхніх авторів. Свого часу Херувимські пісні цих композиторів стали безсумнівним проривом, а в подальшому перетворилися на традицію.

Ключові слова: Херувимська пісня, українські композитори другої половини XVIII століття, музичний класицизм, духовна музика, новації, традиції.

Тулянцев Андрей Анатолиевич, кандидат искусствоведения, доцент, заведующий кафедрой «Вокально-хоровое искусство» Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки

Гуськова Екатерина Михайловна, магистрант кафедры «Вокально-хоровое искусство» Днепропетровской академии музыки им. М. Глинки

Херувимские песнопения М. Березовского, Д. Бортнянского, А. Веделя: от новаций к традициям

В статье изучаются Херувимские песни украинских композиторов эпохи музыкального классицизма – Максима Березовского, Дмитрия Бортнянского и Артемия Веделя. Эти

композиторы писали преимущественно духовную музыку, поэтому не обошли своим вниманием Херувимскую – одно из песнопений музыкальной части православной Литургии. **Целью** статьи является раскрытие новаторского взгляда на музыкальное воплощение текстов Херувимской песни украинскими композиторами эпохи классицизма, по сравнению с Херувимскими песнями предыдущего времени, что выявляется на уровне музыкального стиля и музыкальной формы, в отличие от произведений концертного жанра, на что повлиял обиходный статус Херувимской. **Методы** исследования составляют музыкально-теоретический и стилевой анализ, а также компаративный подход. Метод музыкально-теоретического анализа способствовал изучению музыкальных текстов Херувимской песни, аналитический метод стал основой для выявления стилевой принадлежности произведений, компаративный – для сравнения с пением предыдущих и последующих эпох. **Научная новизна** заключается в выделении Херувимской песни из творческого наследия украинских композиторов эпохи классицизма и их анализе как самостоятельной линии творчества, в которой были воплощены индивидуальный подход к музыкальному прочтению канонического текста. **Выводы.** В процессе анализа были сделаны выводы о том, что Херувимские песни М. Березовского, Д. Бортнянского и А. Веделя являются яркими образцами новой стилистики, в них можно обнаружить черты музыкального классицизма. Херувимские песни принадлежат к обиходным песнопениям и, в отличие от хоровых концертов, имеют более унифицированную манеру музыкального изложения, однако в некоторых песнях отражены черты индивидуального мышления их авторов. В свое время Херувимские песни этих композиторов стали несомненным прорывом, а в дальнейшем превратились в традицию.

Ключевые слова: Херувимская песнь, украинские композиторы второй половины XVIII века, музыкальный классицизм, духовная музыка, новации, традиции.

Tulyantsev Andrey, PhD in Arts, associated professor, the heard of the chair «Vocal and choral art», Dnipropetrovsk Academy Music after Mikhail Glinka

Guskova Ekaterina, graduate student of the chair «Vocal and choral art» of Dnipropetrovsk Academy Music after Mikhail Glinka

Cherub chants of M. Berezovsky, D. Bortnyansky, A. Wedel: from innovation to tradition

The article examines the Cherubim chants written by Ukrainian composers of the musical classicism era – by Maxim Berezovsky, Dmitry Bortnyansky and Artemy Wedel. These composers wrote mainly spiritual music, so they did not omit the Cherubim chant – one of the songs in musical part during the Orthodox Liturgy. **The purpose** of this article is to reveal an innovative view on the musical embodiment of Cherubim songs by Ukrainian composers of the Classicism era, which, compared to previous cherubim chants, appears at the level of musical style and musical form, and the difference from pieces of music in concert genre, which had been influenced by everyday status of Cherubim chants. The research **methods** are based on the ways of musical-theoretical and stylistic analysis, as well as on the comparative manner. The method of musical-theoretical analysis contributed to the study of musical texts in Cherubim chants, the analytical method became the basis for identifying the stylistic belonging of pieces of music, comparative – to compare with the songs of previous and subsequent eras. The **scientific novelty** lies in the Cherubim chants separation from the creative heritage of Ukrainian composers of the Classicism era and their analysis as an independent line of creativity, which embodied an individual approach to the musical perusal of the canonical text. In the process of analysis it was **concluded** that the Cherubim chants written by M. Berezovsky, D. Bortnyansky and A. Wedel are striking examples of the new style, they can reveal features of musical classicism. Cherubim chants belong to everyday chant and, unlike choral concerts, have a more unified manner of musical presentation, but some chants reflect the features of individual thinking of their authors. At one time, the cherubim chants of these composers became an undoubted breakthrough, and later became a tradition.

The key words: Cherubim chant, Ukrainian composers of the second half of the XVIII century, musical classicism, spiritual music, innovations, traditions.

Постановка проблеми. Епоха музичного класицизму в європейському мистецтві припадає на другу половину XVIII – початок XIX століття. Прийшовши на зміну бароко, вона підняла творчі досягнення барокового мистецтва на новий рівень та довела їх до досконалих класичних проявів. Вказані процеси не оминули слов'янський світ: у другій половині XVIII століття музичний

класицизм проникає і на території Східної Європи, де проявляється, передусім, у духовній музиці, у творчості композиторів, які писали музику для православної церкви. Найвідомішими з них є Максим Березовський (1745–1777), Дмитро Бортнянський (1751–1825) та Артемій Ведель (1767–1808), яких вважають класиками української музики і чиї досягнення у сфері духовно-музичної творчості дотепер є неперевершеними.

Композитори прославилися, перш за все, своїми досягненнями у жанрі духовного концерту. Вони написали такі шедеври, як «Не отвержи мене во время старости» (М. Березовський), «Скажи ми, Господи, кончину мою» (Д. Бортнянський), «В молитвах неусипающую Богородицу» (А. Ведель) та багато інших творів, що відносяться до концертного жанру. Ця галузь творчості добре відома і ретельно досліджена. Дещо осторонь залишається інший напрямок духовної творчості, пов'язаний зі створенням обіходних співів, до числа яких, як частина циклу музичної Літургії, або як самостійний твір, входить Херувимська пісня.

Значення Херувимської пісні у таїнстві богослужбового обряду православної церкви є неперевершеним. Ця пісня янголів «вводить нас у центральну, найважливішу частину Божественної Літургії, наближаючи до головного Таїнства – Причастя. Вона ніби прокладає умовну межу, за якою нам потрібно залишити все земне й тимчасове, всі піклування, турботи й печалі (саме це слово було вжито в давньоукраїнському тексті молитви), аби приготувати себе до зустрічі з Господом, перед Його лицем уподібнитися полум'яним у вірі й любові херувимам» [8, 4].

До тексту Херувимської звертався кожен з українських композиторів епохи класицизму, й кожен із них і написав по кілька Херувимських пісень. Тож, вивчення Херувимських у творчості М. Березовського, Д. Бортнянського й А. Веделя є давно назрілим питанням, що визначає **актуальність** теми у зв'язку із науковими завданнями стосовно вивчення української духовної музики минулого і сучасності у її зв'язках і спадкоємності.

Аналіз сучасних публікацій. Творчість М. Березовського, Д. Бортнянського і А. Веделя є об'єктом уваги з боку дослідників, однак у більшості наукових праць головний акцент зроблено на питаннях аналізу духовних концертів. Лише окремі роботи присвячено не концертним творам, а обіходним співам композиторів – це статті К. Антоненко «Німецька обідня Д. Бортнянського: історія

створення у світлі новітніх досліджень» [1], Т. Гусарчук «Літургійні цикли Артемія Веделя: особливості інтонаційного розвитку» [4], О. Шуміліної «Причасні вірші Максима Березовського: оригінал чи пізніша підробка?» [9] та ін. Якщо у цих статтях йдеться про Херувимські пісні, то тільки у складі літургійних циклів, інших окремих досліджень немає.

Отже, можна зробити висновок, що музикознавча думка відстає від нотного друку, адже доволі давно здійснено видання антології «Херувимська пісня України та її діаспори» [8], в якому представлено сімдесят сім Херувимських пісень давніх і сучасних композиторів, у тому числі Херувимські М. Березовського, Д. Бортнянського й А. Веделя. Також видано збірники творів цих композиторів, куди увійшли літургійні цикли з Херувимськими піснями [2; 3].

Метою статті є розкриття новаторського погляду на музичне втілення текстів Херувимської пісні українськими композиторами епохи класицизму, що, порівняно із Херувимськими піснями попереднього часу, виявляється на рівні музичного стилю і музичної форми, та їх відмінностей від творів концертного жанру, на що вплинув обіходний статус Херувимських.

Об'єктом дослідження є українська духовна музика епохи класицизму як унікальне стильове явище європейської музичної культури. **Предмет** дослідження – Херувимська пісня у творчості М. Березовського, Д. Бортнянського й А. Веделя.

Виклад основного матеріалу. Максим Созонтович Березовський – один з перших композиторів, творчість якого безпосередньо вплинула на формування нового стильового напрямку, відомого як музичний класицизм. Хоча його творчий шлях був короткочасним і лише деякі твори дійшли до наших днів, Березовський зумів не тільки заявити про себе при житті, у свою епоху, але й обезсмертити своє ім'я на багато століть уперед. З його творчістю пов'язане формування нового історичного етапу в розвитку вітчизняної культури – музичного класицизму. Композитор стояв у джерел нового, класичного стилю в українській та російській хоровій музиці. Його хорові концерти стали одними з перших вітчизняних зразків високопрофесійного засвоєння стилістичних норм західноєвропейського музичного класицизму, що постало вирішальним фактором для наступного закріплення й утвердження функціонально-гармонічного тонального мислення у вітчизняній церковній музиці. Формування нового музичного стилю велося на

основі узагальнення досягнень європейської музики і синтезу їх з мовними засобами, характерними для національної традиції. Історико-стилістичну своєрідність хорової музики М. Березовського обумовила опора на кращі досягнення вітчизняного хорового мистецтва у галузі канта і партесного концерту [7].

Основну частину творчої спадщини М. Березовського складають твори, написані для хору. Як вказують дослідники, в жанровому плані вона не особливо різноманітна, однак за своїм обсягом є значною [2]. Аналіз різних списків, каталогів і покажчиків творів композитора [5; 7] дозволяє виділити три основні жанрові різновиди, до яких звертався композитор: власне духовні концерти, причасні вірші та літургійні піснеспіви, серед яких виділяється Літургія – великий цикл обіходних піснеспівів, до складу якого входить Херувимська пісня.

Вважається, що цей цикл був написаний в Італії і відправлений у Петербург як звіт за певний період італійського стажування [7]. Також є думка, що саме у М. Березовського утвердився певний склад музично-літургійного циклу, із встановленою кількістю та послідовністю частин [2]. Піснеспіви літургії за музичним стилем є набагато простішими від духовних концертів М. Березовського, однак у них відчувається класичне мислення композитора, що виявляється в опорі на класичну гармонію і тональний план, у чіткості формотворення і прозорості хорової фактури.

Херувимська пісня М. Березовського (*D-dur, Adagio – Moderato*) відрізняється яскравістю авторського стилю. У комплексі індивідуальних засобів музичної виразності необхідно виділити, передусім, образність, тематизм, прийоми хорового письма та емоційний стрій. Усі музичні засоби відповідають змісту текстової основи Херувимської пісні й передають спів янголів, що оточують Царя.

Образний стрій Херувимської пісні М. Березовського, як і більшості його духовних творів, виходить за межі образності, властивої культовим піснеспівам. Це є ознакою духовної музики усіх композиторів епохи класицизму. Стилєва своєрідність проявляється в синтезі досягнень тогочасної європейської музичної творчості та кращих традицій вітчизняного хорового мистецтва – кантового і партесного багатоголосся. Індивідуальної характерності Херувимській пісні М. Березовського надає мелодизм, споріднений зі зразками давнього церковного співу, українського фольклору, європейської церковної музики. Простота викладу свідчить про те,

що композитор прагнув до виконання Херувимської пісні не лише професійними співаками, а й прихожанами, які відвідують храм. Демократичність музичної мови Херувимської пісні відрізняє цей твір від хорових концертів М. Березовського, написаних у набагато складнішій манері й адресованих обізнаним співакам. Також вона відрізняється від численних Херувимських пісень партесного періоду своєю впорядкованістю та врівноваженістю.

Дмитро Бортнянський написав набагато більше духовної музики, ніж М. Березовський, чому посприяла посада капельмейстера і директора Придворної співацької капели, а видання його духовних творів розпочалося вже на початку ХІХ століття, тобто було прижиттєвим [6]. Відповідно, більшою в Д. Бортнянського є кількість Херувимських пісень.

У своїй творчості, починаючи з 90-х років ХІХ століття, Д. Бортнянський зосереджує свою увагу на духовній музиці, а серед різних жанрів особливого значення набувають хорові концерти. Вони являють собою циклічні, здебільшого чотиричастинні композиції, деякі з них мають урочистий, святковий характер, але більшість відрізняється проникливим ліризмом, особливою душевною чистотою. Від зовнішньої декоративності музичного бароко Д. Бортнянський прямує до більшої строгості й класичної стриманості.

За відомостями з каталогу «Російська духовна музика епохи класицизму (1765–1825)», Д. Бортнянський є автором двох музично-літургійних циклів, до складу яких входить Херувимська пісня [5, 50; 55], а також п'ятнадцять окремих Херувимських пісень [5, 204–218]. Одна з Херувимських вийшла друком ще у 1782 році з метою поширення у православних храмах Російської імперії та популяризації [5, 204].

Усі Херувимські Д. Бортнянського мають риси обіходного співу. Вони є нескладними і надзвичайно наспівними, а деякі з них навіть наближені до народних пісень. Найбільшу популярність мала Херувимська пісня № 7 «Царська» (*D-dur*), що була написана до 12 грудня 1811 року і вперше видана у 1815 році [5, 213–214]. Ця Херувимська має ніжну, по-справжньому янгольську мелодію, прозорі гармонії, стрункий чотириголосий склад і відрізняється молитовним характером.

Артемій Ведель є музикантом трагічної долі, що знайшло відображення у його творчості у вигляді пророцтва, передчуття

майбутніх трагічних подій. Більшість духовних творів, передусім хорові концерти, пронизані скорботними настроями і написані в мінорних тональностях. Не стали винятком й обидва музично-літургійні цикли, до складу яких увійшли Херувимські пісні. Варто зазначити, що вони також написані у мінорних тональностях – *f-moll* (Херувимська з Літургії № 1) та *a-moll* (Херувимська з Літургії № 1). Відповідним є настрій обох Херувимських пісень, сумний і скорботний. У цьому яскраво проявляється індивідуальна манера й творчі пріоритети композитора. Музичні номери першого літургійного циклу за своїм стилем наближені до лірико-драматичних духовних концертів зрілого періоду, тож неможна казати, що А. Ведель мав намір написати спрощено і відтворити стилістику обіходного співу.

Дослідниця творчості А. Веделя Т. Гусарчук вказувала на те, що «кожен з піснеспівів Літургії є художньо самодостатнім твором зі своїм неповторним „обличчям”», виділяючи з усіх частин Херувимську пісню, що відрізняється «незбагненною глибиною релігійного почуття, витонченою красою мелодики, довершеністю хорової інструментовки, композиційною стрункістю» й називаючи її «незрівнянною перлиною української класичної музики» [4, 130].

Особливістю цієї Херувимської пісні є тісний інтонаційний зв'язок з іншими піснеспівами Літургії, що полягає у проростанні початкових і наступних музичних інтонацій (повільно-поступового низхідного руху в обсязі кварта, виразних висхідних стрибків на сексту й октаву та ін.) у наступних співах («Тебе поєм», «Достойно єсть», «Милость мира», «Отче наш»). Також слід вказати на інтонаційний зв'язок між початковими темами «Іже херувими» і «Яко да Царя»: друга є інверсією першої і заснована на зворотному, висхідному русі в обсязі тонічної квінти. «Така метаморфоза цілком виправдана, адже відбувся перехід від панівного настрою печалі, сконцентровано втіленого у першій інтонації, що включала синкоповані секундові „схлипування”, до більш активного, енергійного руху останньої строфи, який посилюється імітаційно і стверджується у репризі на текст „Аллилуя”» [4, 131].

Херувимська пісня з другої Літургії А. Веделя написана у куплетній формі й має у своїй основі одну музичну строфу, яка повторюється з іншим текстом. До простої, наспівної мелодії додається нескладна гармонізація. Все надзвичайно просто і природно, емоції приглушені, нічого не відволікає від головного –

спілкування людини із Богом. Надзвичайно важливим драматургічним чинником духовних піснеспівів А. Веделя є варіантний інтонаційний розвиток, що має своїм корінням українську народно-пісенну традицію. Він також присутній у музиці цієї Херувимської, однак проявляється більш опосередковано.

Висновки. Виокремлення із творчої спадщини М. Березовського, Д. Бортнянського й А. Веделя Херувимських пісень та аналіз цих піснеспівів як самостійної лінії творчості виявило поєднання простоти й доступності обіходного співу з класичною ясністю обраних композиторами музичних засобів та індивідуальним підходом композиторів до музичного прочитання канонічного тексту Херувимської. У процесі аналізу було зроблено висновки про те, що Херувимські пісні українських композиторів епохи класицизму є яскравими зразками нової стилістики, а внаслідок належності до обіходних піснеспівів вони мають більш уніфіковану манеру музичного викладу, що відрізняє їх від хорових концертів. Свого часу Херувимські пісні М. Березовського, Д. Бортнянського й А. Веделя стали безсумнівним проривом, а в подальшому перетворилися на традицію духовних піснеспівів.

Перспективи дослідження означеної теми полягають в аналізі спадкоємності стилістики Херувимських пісень у творчості українських композиторів різних епох.

Список використаних джерел і літератури:

1. Антоненко Е.Ю. «Немецкая обедня» Д.С. Бортнянского: история создания сочинения в свете новейших исследований. *Вестник ПСТГУ. Серия V. : Вопросы истории и теории христианского искусства*. 2016. В. 3 (23). С. 126–150.
2. Березовский М. Хоровые произведения / сост., ред., вступ. статья М. Юрченко. Київ : Музична Україна, 1989. 112 с.
3. Ведель А. Духовні твори / упорядкування М. Гобдича і Т. Гусарчук. Київ : Бібліотека хору «Київ», 2007. 452 с.
4. Гусарчук Т.В. Літургійні цикли Артемія Веделя: особливості інтонаційного розвитку. *Музичне мистецтво*. 2010. В. 10. С. 128–138.
5. Лебедева-Емелина А.В. Русская духовная музыка эпохи классицизма (1765–1825). Москва : «Прогресс-Традиция», 2004. 656 с.
6. Рыцарева М. Композитор Д.С. Бортнянский: жизнь и творчество. Ленинград : Музыка, 1979. 256 с.
7. Рыцарева М. Композитор М.С. Березовский: жизнь и творчество. Ленинград : Музыка, 1983. 144 с.

8. Херувимська пісня України та її діаспори. Антологія / упоряд. Г. Куземська, Д. Редчук, муз. ред. О. Ярмач. Київ : «Софія», 2010. 516 с.
9. Шуміліна О. Причасні вірші М. Березовського: оригінал чи пізніша підробка? *Часопис Національної музичної академії України ім. П.І. Чайковського*. 2016. № 4 (33). С. 25–37.

References:

1. Antonenko, E. Ju. (2016). «German lanch» by D.S. Bortnyansky: the history of the creation of the composition in the light of the new research. *Vestnik PSTGU. Serija V. Voprosy istorii i teorii hristianskogo iskusstva*, 3 (23), 126–150 [in Russian].
2. Berezovskij, M. (1989). Choral works [comp., Ed., entry. article by M. Yurchenko], Kyjiv: Muzychna Ukrajina [in Ukrainian].
3. Vedelj, A. (2007). Spiritual works [comp. by M. Hobdych and T. Husarchuk], Kyjiv: Biblioteka khoru «Kyjiv» [in Ukrainian].
4. Ghusarchuk, T.V. (2010). Liturgical cycles of Artemy Wedel: features of intonation development. *Muzychne mystectvo*, 10, 128–138 [in Ukrainian].
5. Lebedeva-Emelina, A.V. (2004). Russian sacred music of the era of classicism (1765 – 1825). Moskva: «Progress-Tradicija» [in Russian].
6. Rycareva, M. (1979). Composer D.S. Bortnyansky: life and creation. Leningrad: Muzyka [in Russian].
7. Rycareva, M. (1983). Composer M.S. Berezovsky: life and creation. Leningrad: Muzyka [in Russian].
8. Cherub song of Ukraine and its diaspora. Anthology, (2010). [comp. G. Kuzemska, D. Redchuk, music. ed. O. Yarmak], Kyjiv: «Sofija» [in Ukrainian].
9. Shumilina, O. (2016). Sacrament poems by M. Berezovsky: original or later forgery? *Chasopys Nacionaljnoji muzychnoji akademiji Ukrajiny im. P.I. Chajkovsjkogho*, 4 (33), 25–37 [in Ukrainian].